

Взаимодействие принципов международного публичного и международного частного права

По преимущественному мнению ученых международников важнейшим путем к решению проблемы фрагментации международного права (далее МП) является его кодификация, или приведение существующих норм и принципов в систему. Важным моментом в данном ракурсе является то, что формирование системы международного права берет свое начало в доктрине, и в первую очередь в западной правовой доктрине.

Как считает В.А. Морозов, западноевропейская правовая культура играет весьма существенную роль в формировании и развитии международного права, а присущие ему принципы находят отображение как в общих принципах, так и в юридически закрепленных международно-правовых нормах¹.

Не следует забывать, что в романо-германской правовой семье доктрина достаточно длительное время была основным источником права, а принципы в них играют едва ли не самую весомую роль. Единство принципов правовых культур данных государств является одним из существенных признаков романо-германского типа, и на современном этапе обеспечивают стабильность и интеграцию всего европейского права.

В 2006 году Исследовательская группа КМП по «фрагментации» международного права в своем заключительном докладе подтвердила, что международное право есть система норм, то есть «система правил и принципов, которые взаимодействуют с другими нормами и принципами и должны толковаться на их фоне»².

Для системы науки международного права характерно выделение таких основных ее элементов, как принципы, источники, субъекты, институты и отрасли.

¹ Принципы западноевропейской правовой культуры: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Москва: Московский университет МВД России, 2009. С.119

² Кислицына Н.Ф. Развитие системы международного права на современном этапе: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Москва: Российский университет дружбы народов, 2010. С.149

Система международного права определяется его основными принципами а в «своей совокупности возглавляют всю систему международного права»³.

Первоочередной функцией принципов международного права является создание, содействие и укрепление становлению и развитию системы международных отношений и международного права в целом, содействие их предполагаемому развитию. Такое взаимодействие и взаимное влияние можно проследить в различных аспектах, в частности общность общепризнанных принципов, проблема вежливости, общность такого источника закрепления, как международный договор, теория транснационального торгового права и ряде других.

Итак, проблема принципов международного права является центральной, насущной и первоочередной доктринальной точкой от которой должны отталкиваться при решении вопросов системы международного права и в первую очередь решение проблемы «фрагментации» международного права на современном этапе.

Важной предпосылкой более глубокого исследования принципов международного права является выяснение их природы, и в данном аспекте актуальным, как видно, является проблема взаимодействия принципов международного права с принципами внутригосударственного права, на примере принципов международного частного права (далее МЧП), что также имеют международных характер.

Традиционные научные взгляды на двойственность права присущи романо-германской правовой семье, накладывают отпечаток и на систему законодательства, в которой, в свою очередь, выражаются основные начала, свойственные, соответственно, публичному и частному праву. ... Выделение частных и публичных отраслей права проводится в соответствии с основными началами (принципами)⁴.

И в международном и в международном частном праве принципы являются, прежде всего, принципами права вообще, а значит им присущи общетеоретические

³ Переплеснина Е.М. Общепризнанные принципы и нормы международного права, международные договоры Российской Федерации в практике конституционных (уставных) судов субъектов Российской Федерации: Дисс. ... канд. юрид. наук. М.: Российский университет дружбы народов, 2006. С.18.

⁴ Принципы частного права: теоретико-правовое исследование: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Казань: РГБ, 2007. С.75

черты принципов: регулятивность, нормативность, идеологичность, генетическая обусловленность.

Право едино, а его основные принципы должны быть правовым базисом, основой для всех правовых систем как национальных, так и международной, наднациональной (транснациональное торговое право), интеграционных ...

Общая международная природа принципов, а принципы определяют основное, базисное в и МЧП и в МП, логически требует, чтобы базис был общим, и этим базисом являются общие принципы права (общечеловеческие (общецивилизационные) принципы права - применимы в любой системе права)⁵, как единого целого публичного и частного.

Сфера действия международного частного права выходит за рамки одного государства (международно-правовая природа), т.е. выходит за рамки национального права, приближает к его международному праву.

Принципы МП способствуют равноправию существующих правопорядков и направлены на укрепление международного сотрудничества, в частности в рамках международных экономических отношениях и внешнеэкономических частных отношениях.

И принципы МП и принципы МЧП являются базовыми идеями международной системы. Основные принципы МП влияют на принципы МЧП, как особой отрасли, что регулирует отношения, выходящие за рамки одной правовой системы и имеют целью «уравнивание» правовых систем (принцип равенства) и укрепление международного мирного сосуществования.

Следует заметить, что в большинстве случаев ученые международники-частники, не отрицая международно-правовой природы принципов международного частного права, склонны рассматривать последние в ракурсе «общеправовых принципов и принципов частного права. Среди этих принципов следует назвать принцип верховенства права, принципы свободы личности (недопустимость произвольного вмешательства в личную жизнь человека), принцип нерушимости права собственности (свободы собственности), принцип свободы договора, принцип

⁵ Фулей Т. І. Сучасні загальнолюдські принципи права та проблеми їх провадження в Україні: Дис.. ..к.ю.н. К., 2003. С.188.

свободы предпринимательской деятельности, принцип судебной защиты нарушенного права или интереса, принципы разумности, справедливости и добросовестности»⁶.

К основным принципам частного права, в частности Барышникова Ю.Р., относит принципы правового регулирования рыночных отношений, принцип равенства субъектов, принцип свободы договора, принцип диспозитивности, принцип свободы и защиты трудовой и иной экономической, в первую очередь - предпринимательской, деятельности; принцип признания и защиты равным образом всех форм собственности, принцип свободы конкуренции и антимонопольное регулирование; принцип недопущения злоупотреблений субъективными правами, их разумное и добросовестное осуществление⁷.

Так, профессор А.С. Довгерт пришел к выводу, что «... принцип верховенства права лежит в основе регулирования всех частноправовых отношений, включая отношения, осложненные иностранным элементом»⁸.

Как утверждает Р.М. Ходыкин наиболее значимыми принципами, влияющие на формирование коллизионных норм, является «общепризнанные принципы права» закреплены в ст.38 Устава Международного Суда ООН. Такое признание, продолжает Долингер, общепризнанных принципов является отражением роли этих принципов в области международного публичного, международного частного права и любой другой транснациональной области, подпадающей или нет под юрисдикцию международного суда⁹.

Под коллизионными принципами Р.М. Ходыкин признает принципы формирования содержания коллизионных норм¹⁰ и наделяет их специфической особенностью которая проявляется в том, что последние «обеспечивают целостную

⁶ Міжнародне приватне право. Загальна частина: підручник / за ред.. А.С. Довгерта і В.І. Кисіль. К.: Алерта, 2012. С.135.

⁷ Принципы частного права: теоретико-правовое исследование: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Казань: РГБ, 2007. С.53.

⁸ Довгерт А.С. Принцип верховенства права у приватноправовій сфері // Цивільне право для адвокатів: навч. посібник / кол. авт. К., 2006. С.248.

⁹ Dolinger, J. Evolution of Principles for Resolving Conflicts in the Field of Contracts and Torts // Collected Courses of the Hague Academy of International Law, 2000, Tom 283, The Hague/Boston/London.

¹⁰ Принципы и факторы формирования содержания коллизионных норм в международном частном праве. Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Ходыкин Р.М. М., 2005. 248 с.

связь между факторами, законами и теориями различных правопорядков, а не только правопорядка страны законодателя»¹¹.

Одновременно проявляется обратное направление воздействия. Принципы МЧП, как принципы отрасли национального права, влияют на основные принципы признанные международным сообществом.

Актуальной для данного исследования является проблема применения норм внутреннего права по аналогии в международном праве, когда речь идет о договорных отношениях, отношения об ответственности за причинение вреда, процессуальные принципы. Согласно данной концепции, вышеуказанные нормы внутреннего права могут применяться к аналогичным отношений, возникающих между государствами по аналогии. Одним из сторонников данной теории был Лаутерпахта, который посвятил целую книгу¹² данной проблеме. Сторонники данной теории обосновывали влияние частного, а точнее римского частного права, на международное право тем, что нормы частного права более четкие и технически более точные, а латынь должен быть языком образованных всего мира. Современным подтверждением данной теории можно считать закрепление в ст. 38 Устава Международного Суда общих принципов права как источника международного права.

Актуальной для данного исследования является проблема применения норм внутреннего права по аналогии в международном праве, когда речь идет о договорных отношениях, отношения об ответственности за причинение вреда, процессуальные принципы. Согласно данной концепции, вышеуказанные нормы внутреннего права могут применяться к аналогичным отношений, возникающих между государствами по аналогии. Одним из сторонников данной теории был Лаутерпахт¹³, который посвятил целую книгу данной проблеме. Сторонники данной теории обосновывали влияние частного, а точнее римского частного права, на международное право тем, что нормы частного права более четкие и технически более точные, а латынь должен быть языком образованных всего мира. Современным подтверждением данной теории

¹¹ Лебедев С.Н., Кабатова Е.В. Международное частное право. Учебник в 2-х томах.: Том 1. "Статут", 2011. С. 229.

¹² Lauterpacht H., Private law sources and analogies of international law, 1927.

¹³ Принципы и факторы формирования содержания коллизионных норм в международном частном праве. Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Ходыкин Р.М. М., 2005. 248 с.

можно считать закрепление в ст. 38 Устава Международного Суда общих принципов права как источника международного права.

Как считал известный австрийский ученый Фердросс, общие принципы права следует искать не в международной жизни, а во внутренней жизни государств¹⁴.

Итак, как видим принципы МЧП и МП базируются на общих принципах права, а их международный характер является предпосылкой для взаимного влияния и взаимообогащения.

Проблема юрисдикции и comity - это также прямая связь МЧП и МП, поскольку известны и международному публичному и международному частному праву.

Соответствии с пониманием "международной вежливости", принятым в настоящее время в международном праве, это "акты добрососедства, дружелюбия, гостеприимства, подчеркнутого уважения, отмена формальностей, предоставление льгот, привилегий и услуг иностранным государствам и их гражданам не в силу требований международно-правовых норм, а по доброй воле государства ..."¹⁵. Наряду с этим некоторые российские исследователи считают, что с точки зрения международного права comitas представляет собой международный обычай, то есть правило поведения государств, которого они придерживаются, не признавая его юридически обязательным.

В современном мире примеры использования института "международной вежливости" исключительные, хотя полное его устранение из международных отношениях констатировать нельзя. Пусть и эпизодически, но он находит себе применение, например, в практике отношений государств друг с другом в некоторых вопросах предоставления правовой помощи и связанных с ней областях.

Как утверждает Мейс А., ... хотя старая теория вежливости является главной основой конфликтного права, исчезла, ее влияние не может быть исключено полностью. Даже сегодня ссылка на нее иногда встречается в английской судебной практике. ... Даже если такое применение иностранного права не отвечает интересам

¹⁴ Общие принципы права в международном праве / Корецкий В.М.; Отв. ред.: Крылов С.Б. Киев: Изд-во АН УССР, 1957. С.47.

¹⁵ Словарь международного права / Авт. кол. М.М.Аваков и др. М.: Международные отношения, 1986. С.23.

сторон, но основывается на вежливости, чтобы защитить интересы иностранного государства и частично в надежде, что вежливость будет возвращена»¹⁶.

Итак, международную вежливость можно назвать общей генетической основой всей международной системы, международного публичного и международного частного права.

Как отмечает М.Х. Бабаев¹⁷, международные договоры, устанавливающие нормы международного частного права, относятся к международному публичному праву. Рост норм международных договоров с международным частноправовым содержанием ведет к углублению взаимосвязи международного публичного и международного частного права.

И в МЧП и МП принципы не требуют нормативного закрепления, хотя учитывая данный момент принципы МП более фиксированными (кодифицированными) нормативно. И хотя МЧП является отраслью внутреннего национального права, его принципы не обязательно должны быть закреплены во внутренних нормативно-правовых актах, общий источник и МЧП и МП - международный договор позволяет выявить общий источник признания принципа как МП так и МЧП.

Важным моментом в связи с рассматриваемым вопросом является вопрос о размытых границах между международными договорами как источниками международного или международного частного права. Так, Международный суд ООН может ссылаться на международный договор, унифицирует коллизионные нормы (Конвенция об опеке над несовершеннолетними) как на один из источников права, перечисленных в ст. 38 Статута Международного Суда¹⁸. А Э. Хамбро вообще называет такие договоры «... международным правом, имеет коллизионный содержанием»¹⁹.

¹⁶ Mayss, *Abla J Principles of conflict of laws*. 1999. 3rd ed. P.5.

¹⁷ Бабаев М. Х. Проблемы определения места международного частного права в правовой системе. // Проблемы современного международного частного права. Сборник обзоров Актуальные проблемы современного международного права АН СССР. Ред. коллегия: М.М. Богуславский. М.: ИНИОН, 1988. С.44.

¹⁸ Бабаев М. Х. Проблемы определения места международного частного права в правовой системе. // Проблемы современного международного частного права. Сборник обзоров Актуальные проблемы современного международного права АН СССР. Ред. коллегия: М.М. Богуславский. М.: ИНИОН, 1988. С.44.

¹⁹ Hambro E. *The relations between international law and conflict law*// *Rec. des cours / Akad. de droit intern*. Leiden, 1962. T. 105. P.13.

Общность источников закрепления принципов можно проследить и в теории транснационального торгового права, что одинаково тесно пересекается с внешнеэкономической деятельностью как в международном публичном так и в международном частном праве. Все чаще на арену международных частных отношений вступают государства, и наоборот все чаще субъектом МП выступает индивид.

Международное экономическое право не поглощает международное частное право, а тесно взаимосвязано с ним, пересекается, по нашему мнению в *Lex Mercatoria*.

Связующим звеном между международным частным и международным публичным правом можно назвать теорию транснационального торгового права. Напомним, что теория была выдвинута американским юристом-международником Ф. Джессепом и поддержана в ряде других стран.

Транснациональным есть право, по мнению сторонников, применяемый наряду с правилами национального коллизионного права и наряду с наднациональными нормами, установленными международным правом²⁰.

Так, А. Ландо, относит к источникам международные конвенции, как действующие, так и те, которые не вступили в силу или утратившими силу, некоторые нормы международного публичного права, общие принципы права, документы, разработанные международными организациями, международные обычаи и обыкновения; типичные контракты, общие условия; арбитражную практику²¹. Из перечня источников мы можем сделать вывод, что ученый относит транснациональное торговое право к правовым явлениям, которые являются аккумулятором норм внутреннего и международного права, в том числе международного права и указывает на особое значение основных принципов права как для международного частного так и международного права в целом.

К. Хайгет называет это право миниатюрной добровольной правовой системой, которая предусмотрена для разрешения споров между частными инвесторами и государствами. В контрактах в разделе о применимом праве использовались

²⁰ Schmitthoff C.M. Commercial law in changing economic climate. L.,1981.

²¹ Lando O. The Lex Mercatoria in international commercial arbitration. // International and Comparative Law Quarterly. 1985. Vol. 34. P.747-751

нетрадиционные отсылки к принципам международного публичного права, общим принципам права, общим принципам, которые признаются всеми, одним или несколькими национальными или региональными системами, ссылки на обычаи и обыкновения международной торговли, транснациональное коммерческое право или *lex mercatoria*²². Данное утверждение опять же указывает на применение принципов международного права в международном частном праве.

Можно не согласиться с мнением В.В. Богуславского, который считает, что «... концепция транснационального права, как и различные ее модификации, основанные на опровержении принципа суверенитета как основополагающего принципа международного права»²³.

Нередки специальные научные исследования по данной проблеме доказывают, что применение норм иностранного права, как и норм наднационального права не является нарушением принципа суверенного равенства государств, такого же мнения придерживаемся и мы (подробнее смотри труда А.А. Мережко, Д.К. Мосс и др.).

Международному праву известны теории, согласно которым принципы международного частного права относятся к сфере международного права. Так, сторонники первой теории видят источник основного принципа международного частного права автономии воли в международном праве и поэтому рассматривают его как общепризнанный принцип международного права. В силу такого международного признания государство обязано трансформировать этот принцип в свое национальное право.

Основателем данной теории является Манчини, который выделял три основных принципа международного права: гражданства, суверенитета и свободы. Третий принцип - "принцип свободы" - означал "свободу договаривающихся сторон выбирать закон, который должен регулировать их договор"²⁴. В обязательственных и договорной сферах лицо может руководствоваться по своему желанию своим национальным законом, иными правилами, чем те, которые записаны в национальных

²² Гражданское и торговое право Европейского Союза (основные институты): Учеб. пособие / под общ. Ред. В.В. Безбаха, В.Ф. Поньки, К.М. Беликовой. М.: РУДН, 2011. С.127-128.

²³ Международное частное право: Современные проблемы Баратянц и др. Отв. ред. Богуславский // РАН Институт государства и права. М.: ТЕМС, 1994. С. 224.

²⁴ Вольф М. Международное частное право / Под ред. проф. Л.А.Лунца. М.: Гос. изд-во ин. лит., 1948. С.54.

законах и даже нормами права иностранных государств²⁵. Манчини считал, что необходимо через принятие международных конвенций положить на все государства обязанность придерживаться основных принципов международного права. Обязательность такого признания Манчини объяснял необходимостью уважения свободы индивида.

Сторонником этого подхода является также Нидерер. Согласно его теории автономия воли является нормой международного обычного права. Международный обычный характер этой нормы следует из того факта, что автономия воли признана большинством национальных правовых систем. В основании автономии воли у Нидерера, так же как и в Манчини, и у Канта лежит свобода индивида. А повсеместное признание этой свободы национальными правовыми системами преподносит автономию воли в ранг международных норм²⁶.

Российский ученый Д.Ф. Рамзайцев определяет автономию воли, как "юридический принцип, получивший значение международного обычая"²⁷.

Направление, основанное Манчини, нашло свое закрепление в резолюции "Автономия воли в международных контрактах между физическими и юридическими лицами", принятой Институтом международного права в 1991 году на сессии в Базеле. В преамбуле отмечается, что автономия воли "является одним из фундаментальных принципов международного частного права ... и должна защищаться так же, как и свобода человека (индивида) в отдельных конвенциях и различных резолюциях ООН "(Annuaire de l'Institut de droit international. Session de Bale. 1992. Vol. 64). Резолюция прямо указывает на права человека как основу автономии воли и ставит этот принцип международного частного права на один уровень с конституционными правами и свободами человека, которые признаны на международном уровне и является частью международного права.

Еще одним важным моментом является практика признания общепризнанных принципов коллизионного права, например автономия воли, теснейшей связи или коллизионные принципы-привязки, например право страны должника в

²⁵ Рубанов А.А. Автономия воли в международном частном праве как теоретическая проблема // Советский ежегодник международного права. 1986. С.224.

²⁶ Рубанов А.А. Автономия воли в международном частном праве как теоретическая проблема // Советский ежегодник международного права. 1986. С.224.

²⁷ Рамзайцев Д.Ф. Договор купли-продажи во внешней торговле СССР. М., 1961. С.53.

обязательственных отношениях. О таких принципах упоминалось в решении Международного суда ООН 1957 года, как «общепризнанные принципы международного частного права»²⁸.

Следует заметить, что наиболее влиятельными в сфере МЧП являются принципы: уважение прав человека и гражданина, сотрудничества, мирного разрешения споров, добросовестное выполнение обязательств.

Р.М. Ходыкин вообще принцип защиты прав человека называет коллизионным принципом, основополагающим и межотраслевым принципом, который имеет специфику влияния на процесс формирования содержания коллизионных норм²⁹. Коллизионный принцип защиты прав и основных свобод человека проявляется в международном частном праве в сферах, наиболее тесно связанных с личностью человека, - личный закон физических лиц, коллизионное регулирование семейных отношений и т.п. При установке новых коллизионных норм или изменении существующих, так же как и при их толковании, необходимо исходить из предпосылки, что такая норма и практика ее применения не должны приводить к нарушению прав и основных свобод человека³⁰.

Итак, права человека основным объектом правовой защиты как системы международного так и внутреннего права, основывается на общих принципах и МП и МЧП, а последние выступают связующим звеном взаимодействия МП и МЧП в международных правовых отношениях.

Принцип сотрудничества, из которого следует, что при формировании норм международного частного права каждое государство не может игнорировать существование других правовых систем³¹.

²⁸ Hambro E. The relations between international law and conflict law// Rec. des cours / Akad. de droit intern. Leiden , 1962. Т. 105. Р. 1- 68.

²⁹ Лебедев С.Н., Кабатова Е.В. Международное частное право. Учебник в 2-х томах.: Том 1. "Статут", 2011. С. 231.

³⁰ Ходыкин Р.М. Принцип защиты прав и свобод человека и его влияние на содержание коллизионных норм // Актуальные проблемы международного частного и гражданского права. М.: Статут, 2006. С. 240.

³¹ Международное частное право: Современные проблемы Баратянц и др. Отв. ред. Богуславский // РАН Институт государства и права. М.: ТЕМС, 1994. С. 212.

«Принципы мирного сосуществования и мирного сотрудничества являются высшими принципами как для международного публичного, так и для международного частного права»³².

Итак, на основании всех вышерассмотренных параллелей взаимосвязи и взаимодействия принципов МП и МЧП, можно констатировать о вечно актуальной проблеме взаимодействия национального и международного права. Классическое разделение внутреннего права на публичное и частное на международных просторах теряет четкость и категоричность. Первопричиной этого можно назвать природу человека, ценность прав которой размывает границы национальной юрисдикции и становится общей основной целью международного сосуществования современного человечества. Проблема природы МЧП может также быть решена через призму принципов, ведь связующим звеном между МЧП и МП являются принципы МЧП.

Источники:

1. Бабаев М. Х. Проблемы определения места международного частного права в правовой системе. // Проблемы современного международного частного права. Сборник обзоров Актуальные проблемы современного международного права АН СССР. Ред. коллегия: М.М. Богуславский. М.: ИНИОН. 1988. 254с.
2. Вольф М. Международное частное право / Под ред. проф. Л.А.Лунца. М.: Гос. изд-во ин. лит. 1948. С.54.
3. Гражданское и торговое право Европейского Союза (основные институты): Учеб. пособие / под общ. Ред. В.В. Безбаха. В.Ф. Поньки, К.М. Беликовой. М.: РУДН, 2011. 534с.
4. Довгерт А.С. Принцип верховенства права у приватноправовій сфері // Цивільне право для адвокатів: навч. посібник / Кол. авт. К. 2006. С.243-253.
5. Кабатова Е.В. Международное частное право. Учебник в 2-х томах.: Том 1. "Статут". 2011. 218с.
6. Лебедев С.Н., Кабатова Е.В. Международное частное право. Учебник в 2-х томах.: Том 1. "Статут". 2011. 218с.
7. Международное частное право: Современные проблемы Баратьянц и др. Отв. ред. Богуславский // РАН Институт государства и права. М.: ТЕМС. 1994. 507с.
8. Международное частное право: Современные проблемы Баратьянц и др. Отв. ред. Богуславский // РАН Институт государства и права. М.: ТЕМС. 1994. 507с.
9. Принципы и факторы формирования содержания коллизионных норм в международном частном праве. Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Ходыкин Р.М. М. 2005. 248 с.
10. Рамзайцев Д.Ф. Договор купли-продажи во внешней торговле СССР. М., 1961. С.53.

³² Bierzanek R., Yakubowski J., Simonides J. Prawo Miedzynarodowe i stosunki miedzynarodowe. Warszawa, 1980. – S.423.

11. Рубанов А.А. Автономия воли в международном частном праве как теоретическая проблема // Советский ежегодник международного права. 1986. С.224.
12. Ходыкин Р.М. Принцип защиты прав и свобод человека и его влияние на содержание коллизионных норм // Актуальные проблемы международного частного и гражданского права. М.: Статут. 2006. С. 238-259.
13. Bierzanek R., Yakubowski J., Simonides J. Prawo Miedzynarodowe i stosunki miedzynarodowe. Warszawa, 1980. S.423.
14. Dolinger, J. Evolution of Principles for Resolving Conflicts in the Field of Contracts and Torts // Collected Courses of the Hague Academy of International Law, The Hague/Boston/London. 2000. Tom 283.
15. Hambro E. The relations between international law and conflict law// Rec. des cours / Akad. de droit intern. Leiden , 1962. T. 105. P. 1-68.
16. Lando O. The Lex Mercatoria in international commercial arbitration. // International and Comparative Law Quarterly. 1985. Vol. 34. P.747-751
17. Lauterpacht H., Private law sources and analogies of international law, 1927.
18. Mayss, Abia J Principles of conflict of laws-1999. -3rd ed. – P.5. Общие принципы права в международном праве / Корецкий В.М.; Отв. ред.: Крылов С.Б. - Киев: Изд-во АН УССР, 1957. – 52 с.
19. Schmitthoff C.M. Commercial law in changing economic climate. L.,1981Hambro E. The relations between international law and conflict law// Rec. des cours / Akad. de droit intern. – Leiden , 1962. – T. 105. – P. 1-68.

Задорожная Светлана Михайловна (Черновцы) Взаимодействие принципов международного права с принципами международного частного права, что также имеют международных характер, рассматривается в аспектах общности общепризнанных принципов права, проблемы международной вежливости, общности такого источника закрепления, как международный договор, в аспекте теории транснационального торгового права. Анализируется значение принципов международного частного права в международном праве, а также действие принципов международного права в международных частноправовых отношениях.

Ключевые слова: принципы международного права, принципы международного частного права, общепризнанные принципы права, международный договор, международная вежливость, теория транснационального торгового права.

Zadorozhnaya Svetlana (Chernivtsi) Interaction of principles of international law with the principles of private international law, which also have an international nature, is considered in the aspects of mutual generally recognized principles of law, the issue of international comity, common source of such consolidation, as an international agreement, in aspect of the theory of transnational commercial law. Examines the value of principles of private international law in international law and the action of principles of international law in international private law relations.

Keywords: principles of international law, the principles of private international law, generally recognized principles of law, international agreements, international comity, the theory of transnational commercial law.

Взаємодія принципів міжнародного публічного і міжнародного приватного права

Вступ

На переважаючу думку вчених міжнародників найважливішим шляхом до вирішення проблеми фрагментації міжнародного права (далі МП) є його кодифікація, або приведення існуючих норм і принципів в систему. Важливим моментом в даному ракурсі є те, що формування системи міжнародного права бере свій початок в доктрині, і в першу чергу в західній правовій доктрині.

Як вважає В.А. Морозов, західноєвропейська правова культура відіграє досить істотною роль у формуванні і розвитку міжнародного права, а властиві йому принципи знаходять відображення як в загальних принципах, так і в юридично закріплених міжнародно-правових нормах. (Принципы западноевропейской правовой культуры: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. - Москва: Московский университет МВД России, 2009. - 166с, С.119)

Не слід забувати, що у романо-германській правовій сім'ї доктрина достатньо тривалий час була основним джерелом права, а принципи відіграють чи не найвагомішу роль. Єдність принципів правових культур даних держав є однією з суттєвих ознак романо-германського типу, та на сучасному етапі забезпечують стабільність та інтеграцію усього європейського права.

В 2006 році Дослідницька група КМП по «фрагментації» міжнародного права у своїй заключній доповіді підтвердила, що міжнародне право є система норм, тобто «система правил і принципів, що взаємодіють з іншими нормами і принципами і повинні тлумачитись на їх фоні». (Кислицына Н.Ф. Развитие системы международного права на современном этапе: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. - Москва: Российский университет дружбы народов, 2010. - 175с, С.149)

Для системи науки міжнародного права є характерним виділення таких основних її елементів, як принципи, джерела, суб'єкти, інститути і галузі. Система

міжнародного права визначається його основними принципами а у «своїй сукупності очолюють усю систему міжнародного права»³³.

Першочерговою функцією принципів міжнародного права є створення, сприяння та зміцнення становленню та розвитку системи міжнародних відносин та міжнародного права в цілому сприяння їх передбачуваному розвитку. Таку взаємодію та взаємний вплив можна прослідкувати в різних аспектах, зокрема спільність загальновизнаних принципів права, проблема ввічливості, спільність такого джерела закріплення, як міжнародний договір, теорія транснаціонального торгівельного права та ряд інших.

Отже, проблема принципів міжнародного права є центральною, нагальною і першочерговою доктринальною точкою від якої повинні відштовхуватися при вирішенні питань системи міжнародного права та в першу чергу вирішення проблеми «фрагментації» міжнародного права на сучасному етапі.

Важливою передумовою більш глибокого дослідження принципів міжнародного права є з'ясування їх природи, і в даному аспекті актуальним, як вбачається, є проблема взаємодії принципів міжнародного права із принципами внутрішньодержавного права, на прикладі принципів міжнародного приватного права (далі МПрП), що також мають міжнародних характер.

Традиційні наукові погляди на подвійність права властиві романо-германській правовій сім'ї, накладають відбиток і на систему законодавства, в якій, у свою чергу, виражаються основні начала, властиві, відповідно, публічному і приватному праву. ... виділення приватних і публічних галузей права проводиться у відповідності з основними началами (принципами) (Принципы частного права: теоретико-правовое исследование: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. - Казань: РГБ, 2007. -204с, С.75).

І в міжнародному і в міжнародному приватному праві принципи є, перш за все, *принципами права взагалі*, а отже їм притаманні загально-теоретичні риси принципів права: регулятивність, нормативність, ідеологічність, генетична обумовленість.

³³ Переплеснина Е.М. Общепризнанные принципы и нормы международного права, международные договоры Российской Федерации в практике конституционных (уставных) судов субъектов Российской Федерации: Дисс. ... канд. юрид. наук. - М.: Российский университет дружбы народов, 2006. – С.18.

Право єдине, його основні принципи повинні бути правовим базисом, основою для всіх правових систем як національних, так і міжнародної, наднаціональної (транснаціональне торгівельне право), інтеграційних...

Спільна міжнародна природа принципів, а принципи визначають найсуттєвіше, базисне в і МПрП і в МП, логічно вимагає, щоб базис був спільним, і цим базисом є загальні принципи права (загальнолюдські (загальноцивілізаційні) принципи права – що є придатними до застосування у будь-якій системі права)(Фулей Т. І. Сучасні загальнолюдські принципи права та проблеми їх провадження в Україні: Дис.. ..к.ю.н. – К., 2003.- 253с. С188.), як єдиного цілого публічного і приватного.

Сфера дії міжнародного приватного права виходить за рамки однієї держави (міжнародно-правова природа), тобто виходить за рамки національного права, що наближує до його міжнародного права.

Принципи МП сприяють рівноправності існуючих правопорядків та направлені на зміцнення міжнародного співробітництва, зокрема в рамках міжнародних економічних відносинах та зовнішньо-економічних приватних відносинах.

І принципи МП і принципи МПрП є базовими ідеями міжнародного системи. Основні принципи МП впливають на принципи МПрП, як особливої галузі, що регулює відносини, що виходять за рамки однієї правової системи і мають на меті «урівняння» правових систем (принцип рівності) та зміцнення міжнародного мирного співіснування.

Слід зауважити, що в більшості випадків вчені міжнародники-приватники не заперечуючи міжнародно-правової природи принципів міжнародного приватного права схильні розглядати останні в ракурсі «загальноправових принципів та принципів приватного права. Серед цих принципів варто назвати принцип верховенства права, принципи свободи особи (неприпустимість свавільного втручання в особисте життя людини), принцип непорушності права власності (свободи власності), принцип свободи договору, принцип свободи підприємницької діяльності, принцип судового захисту порушеного права чи інтересу, засади розумності, справедливості та добросовісності» (Міжнародне приватне право. Загальна частина: підручник / за ред.. А.С. Довгерта і В.І. Кисіль. – К.: Алерта, 2012. – С.135, 376с.).

До основних принципів приватного права, зокрема Баришнікова Ю.Р., відносить принципи правового регулювання ринкових відносин: принцип рівності суб'єктів; принцип свободи договору; принцип диспозитивності; принцип свободи та захисту трудової та іншої економічної, в першу чергу - підприємницької, діяльності; принцип визнання і захисту рівним чином усіх форм власності; принцип свободи конкуренції та антимонопольне регулювання; принцип недопущення зловживанням суб'єктивними правами, їх розумне і сумлінне здійснення (Принципы частного права: теоретико-правовое исследование: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. - Казань: РГБ, 2007. -204с, С.53).

Так, професор А.С. Довгерт дійшов висновку, що «... принцип верховенства права лежить в основі регулювання всіх приватноправових відносин, включно з відносинами, ускладненими іноземним елементом (Довгерт А.С. Принцип верховенства права у приватноправовій сфері // Цивільне право для адвокатів: навч. посібник / кол. авт. – К., 2006. – С.243-253.)

Як стверджує Р.М. Ходикін найбільш значимими принципами, що впливають на формування колізійних норм, є «загальновизнані принципи права» закріплені в ст.38 Статуту ООН. Таке визнання, продовжує Долінгер, загальновизнаних принципів права є відображенням ролі цих принципів в галузі міжнародного публічного, міжнародного приватного права і будь-якої іншої транснаціональної галузі, яка підпадає або ні під юрисдикцію міжнародного суду (Dolinger, J. Evolution of Principles for Resolving Conflicts in the Field of Contracts and Torts // Collected Courses of the Hague Academy of International Law, 2000, Tom 283, The Hague/Boston/London.).

Під колізійними принципами Р.М. Ходикін визнає принципи формування змісту колізійних норм (Принципы и факторы формирования содержания коллизионных норм в международном частном праве. Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Ходыкин Р.М. - М., 2005. - 248 с.) і наділяє їх специфічною особливістю яка проявляється в тому, що останні «забезпечують цілісний зв'язок між факторами, законами і теоріями різних правопорядків, а не тільки правопорядку країни законодавця» (Лебедев С.Н., Кабатова Е.В. Международное частное право. Учебник в 2-х томах.: Том 1. "Статут", 2011. –С. 229, 218с.)

Одночасно впливає зворотній напрямок впливу. Принципи МПрП, як галузі національного права, впливають на основні принципи визнані міжнародним співтовариством.

Актуальною для даного дослідження є проблема застосування норм внутрішнього права по аналогії у міжнародному праві коли мова іде про договірні відносини, відносини про відповідальність за спричинення шкоди, процесуальні принципи. Згідно даної концепції, вищезгадані норми внутрішнього права можуть застосовуватись до аналогічних відносин, що виникають між державами за аналогією. Одним із прибічників даної теорії був Лаутерпахт (H. Lauterpacht, *Private law sources and analogies of international law*, 1927.), який присвятив цілу книгу дані проблеми. Прибічники даної теорії обґрунтовували вплив приватного, а точніше римського приватного права, на міжнародне право тим, що норми приватного права більш чіткі та технічно більш точні, а латинь має бути мовою освічених всього світу. Сучасним підтвердженням даної теорії можна вважати закріплення в ст. 38 Статуту ООН загальних принципів права як джерела міжнародного права.

Як вважав відомий австрійський вчений Фердросс, загальні принципи права слід шукати не в міжнародному житті, а у внутрішньому житті держав (Общие принципы права в международном праве / Корецкий В.М.; Отв. ред.: Крылов С.Б. - Киев: Изд-во АН УССР, 1957. – С.47., 52 с.).

Отже, як бачимо принципи МПрП і МП базуються на загальних принципах права, а їхній міжнародний характер є передумовою для взаємного впливу та взаємозбагачення.

Проблема юрисдикції та *comity* - це прямий зв'язок МПрП і МП, оскільки відомі і міжнародному публічному і міжнародному приватному праву.

Відповідно з розумінням "міжнародної ввічливості", прийнятим в даний час в міжнародному праві, це є "акти добросусідства, дружелюбності, гостинності, підкресленої поваги, скасування формальностей, надання пільг, привілеїв і послуг іноземним державам і їхнім громадянам не в силу вимог міжнародно-правових норм, а з доброї волі держави...". Так визначається дане поняття в "Словнику міжнародного права"³⁴. Поряд з цим деякі

³⁴ Словарь международного права / Авт. кол. М.М.Аваков и др. М.: Международные отношения, 1986. – С.23.

російські дослідники вважають, що з точки зору міжнародного права *comitas gentium* являє собою міжнародний звичай, тобто правило поведінки держав, якого вони дотримуються, не визнаючи його юридично обов'язковим.

У сучасному світі приклади використання інституту "міжнародної ввічливості" виняткові, хоча повне його усунення з міжнародних відносин констатувати не можна. Нехай і епізодично, але він знаходить собі застосування, наприклад, в практиці відносин держав один з одним в деяких питаннях надання правової допомоги і пов'язаних з нею галузях.

Як стверджує Мейс А., ... хоча стара теорія ввічливості є головною основою конфліктного права зникла, її вплив не може бути виключений повністю. Навіть сьогодні посилання на неї іноді зустрічаються в англійській судовій практиці. ... Навіть якщо таке застосування іноземного права не відповідає інтересам сторін, але ґрунтується на ввічливості, щоб захистити інтереси іноземної держави і частково зі сподіванням, що ввічливість буде повернена». (Mayss, *Abla J Principles of conflict of laws*-1999. -3rd ed. – P.5.)

Отже, міжнародну ввічливість можна назвати спільною генетичною основою усієї міжнародної системи, міжнародного публічного і міжнародного приватного права.

Як зауважує М.Х. Бабаєв, *міжнародні договори*, що встановлюють норми міжнародного приватного права, відносяться до міжнародного публічного права. Зростання норм міжнародних договорів з міжнародним приватноправовим змістом веде до поглиблення взаємозв'язку міжнародного публічного і міжнародного приватного права.

І в МПрП і МП принципи не потребують нормативного закріплення, хоча з огляду на даний момент принципи МП є більш фіксованими (кодифікованими) нормативно. І хоча МПрП є галуззю внутрішнього національного права, його принципи не обов'язково повинні бути закріплені у внутрішніх нормативно-правових актах, спільне джерело і МПрП і МП – міжнародний договір дозволяє виявити спільне джерело визнання принципу як МП так і МПрП.

Важливим моментом у зв'язку із розглядуваним питанням є питання про розмиті кордони розмежування між міжнародними договорами як джерелами міжнародного

чи міжнародного приватного права. Так, Міжнародний суд ООН може посилається на міжнародний договір, що уніфікує колізійні норми (Конвенція про опіку над неповнолітніми) як на один із джерел права, перерахованих в ст. 38 Статуту Міжнародного Суду (Бабаев М. Х. Проблемы определения места международного частного права в правовой системе. // Проблемы современного международного частного права. Сборник обзоров Актуальные проблемы современного международного права АН СССР. Ред. коллегия: М.М. Богуславский. М.: ИНИОН, 1988. – С.44. 254с.). А Е. Хамбро взагалі називає такі договори «... міжнародним правом, що має колізійний зміст» (Hambro E. The relations between international law and conflict law// Rec. des cours / Akad. de droit intern. – Leiden , 1962. – Т. 105. – Р.13. , Р. 1-68.).

Спільність джерел закріплення принципів можна прослідкувати і в теорії транснаціонального торгового права, що однаково тісно перетинається із зовнішньоекономічною діяльністю як в міжнародному публічному так і в міжнародному приватному праві. Все частіше на арену міжнародних приватних відносин вступають держави, і навпаки все частіше суб'єктом МП виступає індивід.

Міжнародне економічне право не поглинає міжнародне приватне права, а тісно взаємопов'язане із ним, перетинається, на нашу думку в *Lex Mercatoria*.

Зв'язуючим елементом між міжнародним приватним і міжнародним публічним правом можна назвати теорію транснаціонального торгівельного права. Нагадаємо, що теорія була висунута американським юристом-міжнародником Ф. Джессепом і підтримана в ряді інших країн.

Транснаціональним є право, на думку прибічників, що застосовується наряду із правилами національного колізійного права і наряду з наднаціональними нормами, встановленими міжнародним правом (Schmitthoff C.M. Commercial law in changing economic climate. L.,1981).

Так, О. Ландо, який включає до джерел: міжнародні конвенції, як діючі, так і ті, що не вступили у силу чи втратили чинність; деякі норми міжнародного публічного права; загальні принципи права; документи, розроблені міжнародними організаціями; міжнародні звичаї і узвичаєння; типові контракти; загальні умови; арбітражну практику [Lando O. The Lex Mercatoria in international commercial arbitration. //

International and Comparative Law Quarterly. 1985. Vol. 34. P.747-751]. Із переліку джерел ми можемо зробити висновок що вчений відносить транснаціональне торговельне право до правового явища, що є акумулятором норм внутрішнього і міжнародного права, в тому числі міжнародного права та вказує на особливе значення основних принципів права як для міжнародного приватного так і міжнародного права в цілому.

К. Хайгет називає це право мініатюрною добровільною правовою системою, що передбачена для вирішення спорів між приватними інвесторами і державами. В таких контрактах в розділі про застосовне право використовувались нетрадиційні відсилання до принципів міжнародного публічного права, загальні принципи права, загальні принципи, що визнаються всіма, одною чи декількома національними або регіональними системами, посилання на звичаї та узвичаєння міжнародної торгівлі, транснаціональне комерційне право або *lex mercatoria*. (Гражданское и торговое право Европейского Союза (основные институты): Учеб. пособие / под общ. Ред. В.В. Безбаха. В.Ф. Поньки, К.М. Беликовой. – М.: РУДН, 2011.- С.127-128, 534с.) Дане твердження знову ж вказує на застосування принципів міжнародного права у міжнародному приватному праві.

Можна не погодитись із думкою В.В. Богуславського, який вважає, що «... концепція транснаціонального права, як і різні її модифікації, основані на запереченні принципу суверенітету як основоположного принципу міжнародного права» (Международное частное право: Современные проблемы Баратянц и др. Отв. ред. Богуславский // РАН Институт государства и права. – М.: ТЕМС, 1994. – С. 224, 507с.)

Непоодинокі спеціальні наукові дослідження з даної проблеми доводять, що застосування норм іноземного права, як і норм наднаціонального права не є порушенням принципу суверенної рівності держав, такої ж думки притримуємося і ми. (детальніше дивись праці О.О. Мережка, Д.К. Мосс та ін.)

Міжнародному праву відомі теорії, згідно з якими принципи міжнародного приватного права відносяться до сфери міжнародного права. Так, прибічники першої теорії вбачають джерело основного принципу міжнародного приватного права автономії волі у міжнародному праві і тому розглядають її як загальновизнаний

принцип міжнародного права. В силу такого міжнародного визнання держава зобов'язана трансформувати цей принцип у своє національне право.

Засновником даної теорії є Манчіні, який виділяв три основних принципи міжнародного права: громадянства, суверенітету і свободи. Третій принцип – “принцип свободи” – означав “свободу договірних сторін обирати закон, який повинен регулювати їх договір”(Вольф М. Международное частное право / Под ред. проф. Л.А.Лунца. – М.: Гос. изд-во ин. лит., 1948.- С.54.). В зобов'язальній і договірній сферах особа може керуватися за своїм бажанням своїм національним законом, іншими правилами, ніж ті, що записані в національних законах і навіть нормами права іноземних держав (Рубанов А.А. Автономия воли в международном частном праве как теоретическая проблема // Советский ежегодник международного права. - 1986.- С.224.). Манчіні вважав, що необхідно через прийняття міжнародних конвенцій покласти на всі держави обов'язок дотримуватись основних принципів міжнародного права. Обов'язковість такого визнання Манчіні пояснював необхідністю поваги свободи індивіда.

Прибічником цього підходу також є Нідерер. Згідно його теорії автономія волі є нормою міжнародного звичаєвого права. Міжнародний звичаєвий характер цієї норми впливає з того факту, що автономія волі визнана більшістю національних правових систем. В основі автономії волі у Нідерера, так само як і у Манчіні, і у Канта лежить свобода індивіда. А повсюдне визнання цієї свободи національними правовими системами підносить автономію волі в ранг міжнародних норм(Рубанов А.А. Автономия воли в международном частном праве как теоретическая проблема // Советский ежегодник международного права. - 1986.- С.224.).

Російський вчений Д.Ф. Рамзайцев визначає автономію волі, як “юридичний принцип, що отримав значення міжнародного звичаю” (Рамзайцев Д.Ф. Договор купли-продажи во внешней торговле СССР. - М., 1961.- С.53.).

Напрямок, заснований Манчіні, знайшов своє закріплення в Резолюції “Автономія волі в міжнародних контрактах між фізичними і юридичними особами”, прийнятої Інститутом міжнародного права в 1991 році на сесії в Базелі. В преамбулі зазначається, що автономія волі “є одним із фундаментальних принципів міжнародного приватного права ... і повинна захищатися так само, як і свобода

людини (індивіда) в окремих конвенціях і різних резолюціях ООН”(Annuaire de l’Institut de droit international? Session de Bale. 1992. Vol. 64). Резолюція прямо вказує на права людини як основу автономії волі і ставить цей принцип міжнародного приватного права на один рівень з конституційними правами і свободами людини, які визнані на міжнародному рівні і є частиною міжнародного публічного права.

Ще одним важливим моментом є практика визнання загальновизнаних принципів колізійного права, наприклад автономія волі, найтіснішого зв’язку чи колізійні принципи-прив’язки, наприклад право країни боржника в зобов’язальних відносинах. Про такі принципи згадувалось у рішенні Міжнародного суду ООН 1957 року, як «загальновизнані принципи міжнародного приватного права» (Hambro E. The relations between international law and conflict law// Rec. des cours / Akad. de droit intern. – Leiden , 1962. – Т. 105. – Р. 1-68.).

Слід зауважити, що найбільш впливовими в сфері МПpП є принципи: поваги прав людини і громадянина, співробітництва, мирного вирішення спорів, добросовісне виконання зобов’язань

Р.М. Ходикін взагалі принцип захисту прав людини називає колізійним принципом, основоположним та міжгалузевим принципом, який має специфіку впливу на процес формування змісту колізійних норм (Лебедев С.Н., Кабатова Е.В. Международное частное право. Учебник в 2-х томах.: Том 1. "Статут", 2011. – С. 231, 218с.). Колізійних принцип захисту прав і основних свобод людини проявляється в міжнародному приватному праві у сферах, найбільш тісно пов’язаних з особистістю людини, - особистий закон фізичних осіб, колізійне регулювання сімейних відносин і т.п. При встановленні нових колізійних норм або зміні існуючих, так само як і при їх тлумаченні, необхідно виходити з передумови, що така норма і практика її застосування не повинні призводити до порушення прав і основних свобод людини. (Ходыкин Р.М. Принцип защиты прав и свобод человека и его влияние на содержание коллизионных норм // Актуальные проблемы международного частного и гражданского права. - М.: Статут, 2006.- С. 240, С. 238-259.)

Отже, права людини є основним об’єктом правового захисту як системи міжнародного так і внутрішнього права, що ґрунтується на загальних принципах і МП

і МПрП, а останні виступають поєднуючою ланкою взаємодії МП і МПрП у міжнародних правових відносинах.

Принцип співробітництва, із якого випливає, що при формуванні норм міжнародного приватного права кожна держава не може ігнорувати існування інших правових систем (Международное частное право: Современные проблемы Баратянц и др. Отв. ред. Богуславский // РАН Институт государства и права. – М.: ТЕМС, 1994. – С. 212, 507с.).

«Принципи мирного співіснування і мирного співробітництва є вищими принципами як для міжнародного публічного, так і для міжнародного приватного права» (R. Bierzanek, J. Yakubowski, J. Simonides Prawo Miedzynarodowe i stosunki miedzynarodowe. Warszawa, 1980. – S.423).

Висновок

Отже, на підставі усіх вищерозглянутих паралелей взаємозв'язку та взаємодії принципів МП і МПрП, можна констатувати про вічну проблему взаємодію національного і міжнародного права. Класичний поділ внутрішнього права на публічне та приватне на міжнародних теренах втрачає чіткість та категоричність. Першопричиною цього можна назвати природу людини, цінність прав якої розмиває кордони національної юрисдикції і стає спільною основною метою міжнародного співіснування сучасного людства. Проблема природи МПрП може також бути вирішена крізь призму принципів, адже зв'язуючим елементом між МПрП і МП є принципи МПрП

Порівняльна характеристика принципів МПрП і МП, як правових категорій

	Ознака чи риса	Принципи міжнародного публічного права	Принципи міжнародного приватного права
	Властивості правової абстракції «принципи права»	+	+
	Нормативність	+	+
	Історична обумовленість	+	+
	Об'єктивність	+	+
	Термінологічне позначення	• основні принципи • загальновизнані принципи • загальні принципи права	• колізійні принципи • основні начала • начала • основні поняття • основні засади
	Загальновизнаність	+	-
	Нормативні джерела закріплення	Міжнародних договорах, звичаях (Статут ООН, Декларація про принципи, Статут Міжнародного Суду)	В різних розділах внутрішнього акту (ЗУ «Про міжнародне приватне право») про міжнародне приватне право, актах приватного права країни, міжнародних договорах, звичаях
	Місце в системі науки	Загальна частина	Особлива частина
	Поєднання ідейне + нормативне	обов'язково	обов'язково
	Особливості процес утворення	загальновизнаність	уніфікація, гармонізація, зближення права
	Процес визнання	узгодження воľ суб'єктів	прийняття відповідно до норм законодавчого процесу
	Принципи «права»	Публічного права	Приватного права
	Визнання джерелом права	+	+
	Норма права	+	+

Варто зауважити, що положення таблиці складені відповідно до умови прихильності автора до однієї із концепцій, якщо питання є спірним у доктрині.